

МОДАЛЬНА ПАРАДИГМА ВИСЛОВЛЕНЬ ІЗ ПРЕДИКАТАМИ ЯКОСТІ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Новітню синтаксичну теорію вияскравлює переміщення акцентів із традиційно узвичаєних принципів дослідження різноманітних граматичних явищ, за якого провідна роль належить передусім засобам експлікації, на опис їхнього функційно-прагматичного потенціалу, що уможлиблює студіювання усталених понять синтаксису з огляду на інтенційні потреби мовця. Зорієнтованість на такі аспекти дає змогу створити різнорівневу типологію синтаксичних категорій та одиниць, основу якої становить комплексне вивчення кореляцій комунікативної, семантичної та формальної площин. Основним і найважливішим засобом моделювання вказаного багатовекторного континууму, безперечно, виступає речення, що поєднує мовну, реалізовану у вигляді певної абстрактної моделі, зразка, і мовленнєву, спроектовану комунікативною ситуацією й супроводжувану певними модифікаціями, сфери. Принципове положення про поліфункційний характер основної синтаксичної одиниці-конструкції висловив І. Вихованець: „Найпоказовішим у синтаксисі речення варто визнати тривимірний підхід, який полягає у виділенні формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної і власне-комунікативної структур речення. Формально-синтаксичний і семантико-синтаксичний аспекти пов'язані передусім з абстрагуванням від „конкретнощів” мовленнєвих виявів, виділенням типових функцій, а власне-комунікативний аспект – із реалізацією мовних структур, їх необхідним пристосуванням до умов мовленнєвої ситуації”¹. Ідея багатовекторності реченнєвих побудов стала провідною в сучасній лінгвістиці. Її застосовують І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, Н. Іваницька, Ф. Бацевич, М. Мірченко, О. Леута, О. Межов, Т. Масицька, Л. Іванова та ін., у зарубіжній лінг-

1 І. Вихованець, *Граматика української мови. Синтаксис*, Київ 1993, с. 49.

вістиці – У. Чейф, Л. Теньєр, Н. Шведова, В. Бабайцева, Н. Арват, Н. Арутюнова, Г. Золотова, Т. Булигіна, Ю. Степанов, Т. Алісова, В. Богданов та ін.

З-поміж синтаксичних одиниць своєрідністю структури та особливостями формального маркування предиката як необхідного й центрального компонента простих членованих конструкцій заслуговують на увагу речення із синтаксично вербалізованими прикметниками. Останнім часом лінгвістичну теорію поповнили студії, присвячені дослідженню їхніх семантико-синтаксичних параметрів. У такому разі акцентують на значеннєвій спеціалізації й валентному потенціалі ознакових слів, що беруть участь у конструюванні розгляданих побудов. У мовознавстві вказаним синтаксемам надають статусу предикатів якості (Ю. Степанов, О. Селівестрова, в українстиці – І. Вихованець, А. Загнітко, К. Городенська, В. Тимкова, І. Пасічник та ін.), рідше – квалітативних предикатів (О. Межов) і зазвичай об'єднують у три групи: предикати власне-якісної ознаки, предикати якості-відношення та предикати якісно-модального відношення². Деяко іншу термінологію пропонує О. Межов, за спостереженням якого аналізовані одиниці „можна поділити на: 1) власне-квалітативні предикати; 2) квалітативно-предикативні предикати; 3) квалітативно-модальні предикати”³. Зважаючи на сполучувальні спроможності, предикати якості прогнозують поєднання зазвичай з одним, рідше – двома й трьома залежними субстанційними синтаксемами, відповідно до чого формують мінімально двокомпонентні, а максимально – чотирикомпонентні речення. Спільність усіх конструкцій визначає наявність облігаторного лівобічного компонента – суб'єкта: **Він** [Володимир. – Н. К.] здавався спокійним (С. Процюк)⁴; **Щастя** глибше від неї [радості. – Н. К.] (С. Процюк)⁵; **Життя** повне дивовиж (С. Процюк)⁶. Реченнєві побудови, до складу яких входить три синтаксеми, містять зазвичай предикат якості-відношення чи якісно-модальний предикат, а також дві субстанційних синтаксеми – суб'єкт та об'єкт. Периферію таких конструкцій становлять речення з власне-якісними предикатами. Наприклад: *Але навіть ця нудьга ліпша від порожнечі...*

2 Н. Костусяк, *Структура міжрівневих категорій*, Луцьк 2012, с. 210.

3 О. Межов, *Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць*, Луцьк 2012, с. 97.

4 С. Процюк, *Маски опадають повільно: роман про Володимира Винниченка*, Київ 2011, с. 70.

5 *Ibidem*, с. 79.

6 *Ibidem*, с. 176.

(С. Процюк)⁷; **Місіонери добріші від фанатиків** (С. Процюк)⁸; **Бо харизма дужча від солодкової краси** (С. Процюк)⁹; **І ти був потрібен йому [Горькому. – Н. К.]... (С. Процюк)¹⁰; ...твої ровесники подібні до дідків...** (С. Процюк)¹¹; **Ніхто у світі не хотів цієї поїздки, кожен був байдужим до неї** (С. Процюк)¹². Тримісність валентної рамки притаманна переважно предикатам власне-якісної ознаки, які для реалізації своєї сполучувальної спроможності потребують суб'єкта, об'єкта й адресата, а отже, речення розгляданого зразка чотирикомпонентні¹³: **Я нікому нічого не винен!** (С. Процюк)¹⁴.

Крім семантико-синтаксичної інтерпретації структур із предикативно вжитими прикметниками, у фокус уваги вчених потрапляють формально-синтаксичні ознаки розгляданих побудов. Комплексний опис членів речення, зокрема й аналіз прикметникової лексики на тлі явища синтаксичного аналітизму, запропонувала Н. Іваницька. Розглядаючи прикметникові форми в межах складених іменних присудків, автор водночас сконцентровує увагу на допоміжних, за словами дослідниці, „інформативно недостатніх” компонентах, що традиційно кваліфікують як зв'язки. Лінгвіст постулює: „Серед повнозначних слів релятивної семантики виділяється група слів, максимально ослаблених семантично, які входять у сполучення слів, утворених сильними прислівними зв'язками, і є допоміжними елементами синтаксичних компонентів непростой (аналітичної) будови”¹⁵. Присудкові компоненти, структуровані зв'язками, що виступають „формальним посередником між підметом і присудком”¹⁶, та прикметником, стали об'єктом студіювання І. Кононенко¹⁷.

7 *Ibidem*, с. 211.

8 *Ibidem*, с. 282.

9 *Ibidem*, с. 110.

10 *Ibidem*, с. 154.

11 *Ibidem*, с. 245.

12 *Ibidem*, с. 138.

13 Докладніше про валентний потенціал прикметників див. у праці Н. Костусяк, *op. cit.*, с. 204–237.

14 *Ibidem*, с. 135.

15 Н. Іваницька, *Синтаксична структура двоскладного речення* [в:] „Мовознавство”, № 1, 1986, с. 37.

16 І. Кононенко, *Прикметникові предикати в українській і польській мовах* [в:] *Тенденції розвитку української лексики та граматики*, частина I, за ред. І. Кононенко, І. Митнік, С. Романюк, Варшава – Івано-Франківськ 2014, с. 250.

17 *Ibidem*, с. 249–266.

Сучасні концепції, пов'язані з витлумаченням семантико-синтаксичних і формально-граматичних параметрів речень із синтаксичними ад'єктивами, без сумніву, досить рельєфно відтворюють їхню спеціалізацію. Водночас ресурсоспроможність предикативно вжитих прикметників та їхні параметричні характеристики поглибить опис реченневих побудов із цими компонентами на тлі категорії модальності, що дасть змогу витворити своєрідну модальну парадигму конструкцій із предикатами якості. На нашу думку, сформульовані висновки будуть об'єктивнішими, ґрунтовнішими й точнішими, якщо корпус фактажу становитиме твір одного письменника. Тому джерельною базою обираємо роман С. Процюка *Маски опадають повільно*, який раніше не був предметом студіювання саме в такому аспекті.

На переконання А. Загнітка, „парадигма речення – це ієрархічно організована система, що включає ядрне речення як вихідну форму парадигми та його перетворення”¹⁸. У сучасному мовознавстві термін *парадигма речення* зазвичай витлумачують у вузькому та широкому розумінні. За спостереженнями І. Вихованця, „вузьке розуміння парадигми речення пов'язане з морфологічними парадигмами слова. Відповідно до цього розуміння парадигма речення – це система його форм, що виявляє подібність до системи форм слова. Парадигма речення в широкому розумінні охоплює велике коло синтаксичних явищ...”¹⁹, зокрема „1) системні видозміни речення, які відбуваються в межах відповідної структурної схеми, тобто вони не змінюють диференційних синтаксичних ознак цієї структурної схеми речення; 2) системні перетворення однієї структурної схеми речення на інші структурні схеми; 3) системні перетворення речень на одиниці нереченневої природи”²⁰. Модальну парадигму речення дослідник зараховує до першого різновиду й розглядає у зв'язку з дієслівною категорією способу дієслова. Крім того, модальні видозміни пов'язані також із дериваційною парадигмою, що можна простежити зокрема на прикладі висловлень вірогідної модальності, із модальним значенням необхідності та ін., пор: *Нині вони [очі. – Н. К.] були сталевосіримми, але могли бути також і коричневими, як дівочі, і чорними, наркотична степова ніч*

18 А. Загнітко, *Теоретична граматика української мови: Синтаксис*, Донецьк 2001, с. 296.

19 І. Вихованець, *op. cit.*, с. 158–159.

20 *Ibidem*, с. 159.

(С. Процюк)²¹; *Жіночий світ іноді був близьким до материнського...* (С. Процюк)²² і *Треба стати близьким до природи, легким у тілі і легким думками* (С. Процюк)²³. Засвідчені в поданих синтаксичних одиницях модальні варіювання І. Вихованець вважає різновидом семантичної модифікації структурних типів речення²⁴. Варто наголосити, що вказані параметричні ознаки не охоплюють всіх модальних значень, які здатні виражати висловлення з предикатами якості, тому слід зосередити увагу на ширшому спектрі класифікаційних характеристик.

Категорію синтаксичної модальності необхідно розглядати в аспекті її двовимірної цілісності – реально-ірреальної семантичної спеціалізації, з одного боку, та засобів експлікації – з іншого. Керуючись такими пріоритетами, О. Мельничук слушно зауважує: „Синтаксична категорія модальності як частина зовнішньо-синтаксичної сфери структури речення складається з формально розрізняваних синтаксичних значень, в яких виражається спосіб віднесеності основного змісту речення до дійсності”²⁵. Дихотомічний формально-змістовий вияв, сукупність комунікативно-прагматичних ознак та суб’єктивне спрямування вважаємо найважливішими й центральними вимірами, що становлять основу дослідження модальної спеціалізації будь-яких висловлень, зокрема й із предикатами якості. Застосування вказаних параметричних характеристик, на нашу думку, дасть змогу докладно проаналізувати модальну модифікацію конструкцій розгляданого зразка, засвідчених у романі С. Процюка *Маски опадають повільно*, й створити їхню парадигму.

У досліджуваному творі найбільшу групу становлять синтаксичні одиниці розповідної модальності, які експлікують прагнення мовця поінформувати співрозмовника про наявну в предметові ознаку, її становлення, існування в минулому чи появу в майбутньому. Наприклад: *У всьому винна вона, ця невеличка рана у його серці...* (С. Процюк)²⁶; *Стає грубішим голос* (С. Процюк)²⁷;

21 С. Процюк, *op. cit.*, с. 61.

22 *Ibidem*, с. 82.

23 *Ibidem*, с. 239.

24 І. Вихованець, *op. cit.*, с. 170.

25 *Сучасна українська літературна мова : синтаксис*, за заг. ред. І. Білодіда, Київ 1972, с. 18.

26 С. Процюк, *op. cit.*, с. 71.

27 *Ibidem*, с. 108

Робляться авторитарнішими інтонації (С. Процюк)²⁸; **Голоси „звёздной” публіки ставали п’янішими, нахабнішими і безцеремоннішими** (С. Процюк)²⁹; **...і ти, і вона були на цій чужині самотніми** (С. Процюк)³⁰; **Сергій ще буде найрозумнішим із тієї братії...** (С. Процюк)³¹. Порівняно з іншими категорійними значеннями розповідна модальність відбиває комунікативно-прагматичні настанови адресанта передати об’єктивне повідомлення про якісну характеристику певного предмета, істоти, абстрактного поняття тощо. Про реалізацію суб’єктивного змісту можна говорити тільки на рівні того, що будь-яку інформацію мовець передає крізь призму своєї свідомості, тобто вона виступає наслідком його певної мисленнєвої операції, інші ж суб’єктивні показники відсутні. З огляду на це висловлення розповідної модальності варто вважати своєрідним еталоном, зразком, який може зазнавати різноманітних модифікацій, маркуючи різні інтенційно зумовлені потреби мовця повідомити про ознаку, наявну лише в його свідомості, здатну потенційно бути притаманною чи властивою в минулому її носієві. Зважаючи на вказану параметричну своєрідність, структури розповідної модальності виявляють опозитивність до висловлень з іншими модальними значеннями щодо реалізації експлікованого ними реального змісту, з одного боку, та характерного для більшості побудов ірреального змісту – з іншого. Констатована мовцям інформація про ознаку предмета безпосередньо пов’язана з темпоральною парадигмою. Її формальним оператором виступають зв’язкові компоненти на зразок *бути, ставати / стати, робитися / зробитися, лишатися / лишитися, залишатися / залишитися, зоставатися / зостатися, виявлятися / виявитися*, імпліцитний вияв яких сигналізує про те, що повідомлення про якість збігається з моментом мовлення, а отже, найбільшою мірою відбиває зв’язок із реальним світом. Пор.: *Новицький навіть був по-своєму радий* (С. Процюк)³²; *...нарешті він став вільним...* (С. Процюк)³³ – минулий час; *Брат буде молодим, чорнявим...* (С. Процюк)³⁴ – майбутній час; *Вашої творчості не люблять! Вона є чужою*

28 *Ibidem*, с. 108.

29 *Ibidem*, с. 88.

30 *Ibidem*, с. 73.

31 *Ibidem*, с. 55.

32 *Ibidem*, с. 49.

33 *Ibidem*, с. 51.

34 *Ibidem*, с. 49.

справжньому українцеві! (С. Процюк)³⁵; *Ваші твори шкідливі для народу!* (С. Процюк)³⁶ – теперішній час. Семантику фазовості увиразнює напівморфема-зв'язка *бувати*, яка репрезентує ознаку, характерну для її носія лише в певні часові проміжки: *...знамениті письменники бувають найпрозірливішими до паперових героїв, а не до парадоксів життя...* (С. Процюк)³⁷; *...ти буваєш сумним і нещасним* (С. Процюк)³⁸; *У будь-якому разі до природи Винниченко теж бував уважним* (С. Процюк)³⁹.

Акцентуючи на модальній парадигмі висловлень із предикатами якості, варто вказати на опозицію значень ствердження – заперечення. Градування таких змістових параметрів великою мірою пов'язане з інтенційно зумовленою потребою мовця ствердити чи заперечити інформацію про ознаку предмета. Із формального боку вказані різновиди конструкцій відрізняються відсутністю / наявністю морфологічних засобів негації, до яких належить насамперед заперечна частка *не*, пор.: *Моя голубко, ти мені близька* (С. Процюк)⁴⁰; *Графин був порожній* (С. Процюк)⁴¹; *...його п'єси і проза стали популярними в Росії...* (С. Процюк)⁴² і *Така сентиментальність була йому невластива* (С. Процюк)⁴³; *Ти ніколи не був байдужий до Горького* (С. Процюк)⁴⁴. Висловлення стверджувальної модальності зазвичай позбавлені додаткових суб'єктивних конотацій, проте появу супровідного емоційно-експресивного чи оцінного забарвлення можна простежити в разі функціонування градаційних слів *ще, надто, настільки, такий* та ін., що підкреслюють високий ступінь вияву ознаки з погляду мовця, наприклад: *Скелі були ще стрімкішими, а небо ще світлішим і лагіднішим* (С. Процюк)⁴⁵; *Рідна література надто слабка, надто вторинна* (С. Процюк)⁴⁶; *Гнів був настільки*

35 *Ibidem*, с. 53.

36 *Ibidem*, с. 52.

37 *Ibidem*, с. 84.

38 *Ibidem*, с. 95.

39 *Ibidem*, с. 83.

40 *Ibidem*, с. 100.

41 *Ibidem*, с. 107.

42 *Ibidem*, с. 84.

43 *Ibidem*, с. 133.

44 *Ibidem*, с. 152.

45 *Ibidem*, с. 128.

46 *Ibidem*, с. 106.

сильний, що тобі заледве не відібрало мову (С. Процюк)⁴⁷; ...він **такий тихий, меланхолійний, такий добрий**... (С. Процюк)⁴⁸. Комунікативний акт заперечення увиразнюють префікс *не*, який входить до морфемної структури предикативно вжитого прикметника, чи частка *не*, що перебуває в позиції перед синтаксично вербалізованим ад'єктивом: *Лють була несамовитою* (С. Процюк)⁴⁹; *Я дуже часто не згодний з вами*... (С. Процюк)⁵⁰; *Тобі не смішні акторські викрутаси цього паяца* (С. Процюк)⁵¹; ...він **не винен**... *стіни буцегарні не винні теж*... (С. Процюк)⁵². Структури такого зразка традиційно зараховують до загальнозаперечних. Інтенсивність вираження негативної семантики збільшується за умови використання в межах предикатів якості формальних операторів *дуже*, *надто* та под., інших мовних одиниць із заперечним компонентом чи нечленованого речення *Ні*. На переконання М. Баган, „поєднання комунікативного й пропозиційного заперечень посилює акт негації”⁵³. Наприклад: *Багато людей дуже нещасливі*... (С. Процюк)⁵⁴; *Але його спокій ніколи не був природнім* (С. Процюк)⁵⁵; *Ні, ти не винен, що не кохаєш мене так, як я тебе* (С. Процюк)⁵⁶.

Чітким спрямуванням на реалізацію індивідуальних потреб суб'єкта комунікації розширити власні знання й досвід позначені висловлення, що репрезентують питальну модальність. Спільність аналізованих побудов із конструкціями розповідної та стверджувальної / заперечної модальності полягає в наявності спільних для них форм експлікації предикатних компонентів, структурованих прикметниками та зв'язками, які виконують роль граматичних засобів вираження категорій часу й числа, у теперішньому та майбутньому часі – ще й особи, а в минулому – роду. Водночас висловлення питальної модальності мають низку ознак, що відрізняють їх від усіх інших конструкцій. Мотиваційно-потребова сфера мовця

47 *Ibidem*, с. 217.

48 *Ibidem*, с. 136.

49 *Ibidem*, с. 106.

50 *Ibidem*, с. 172.

51 *Ibidem*, с. 233.

52 *Ibidem*, с. 49.

53 М. Баган, *Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви*, Київ 2012, с. 150.

54 С. Процюк, *op. cit.*, с. 99.

55 *Ibidem*, с. 70.

56 *Ibidem*, с. 92.

розширити власні знання про навколишній світ зумовлює появу специфічних виражальних засобів. В аналізованому творі таку функцію реалізує насамперед питальна інтонація, питальні компоненти (частки, займенники, прислівники), а також переміщене на початок речення слово, пов'язане з питанням. Наприклад: *Але **хіба** славетні письменники бувають такими нещасними?* (С. Процюк)⁵⁷; *Але **кто** тобі наймиліший зараз <...>, як не вона?* (С. Процюк)⁵⁸; ***Чому** для тебе дисбат став страшнішим за смерть?* (С. Процюк)⁵⁹; *А **зо мною** ти чесний, Володю?* (С. Процюк)⁶⁰. За деяких контекстуальних умов предикат якості, що експлікує об'єкт зацікавлення, стоїть у кінці речення, виділяючись на письмі переважно тире: *Ти – **амбітний**?* (С. Процюк)⁶¹. Як засвідчують подані приклади, висловлення питальної модальності структурують дві групи: 1) загальнопитальні, що спонукають співрозмовника на ствердну, заперечну відповіді чи їхні модифікації, репрезентовані часто нечленованими реченнями: *Хіба націонал-соціалістам з чорною свастикою потрібні дростичні рефлексії про людські вчинки й інстинкти якогось емігранта?* (С. Процюк)⁶²; 2) частковопитальні, функційне призначення яких полягає в тому, щоб домогтися від співрозмовника отримати ширшу інформацію, уточнити відомості про об'єкт зацікавлення. Таку відповідь експлікують членовані конструкції. Наприклад: – *Володю, **чого** ти такий **бездушний**?* (С. Процюк)⁶³.

Крім висловлень питальної модальності, проектуванням на діалогічне мовлення вирізняються побудови спонукальної модальності, для вивчення функційної спеціалізації яких релевантним вважаємо опис їхніх комунікативно-прагматичних та формальних ознак. З огляду на перший класифікаційний принцип структури з предикативними прикметниками маніфестують вольові стосунки між учасниками комунікативного акту, зокрема відбивають вплив мовця на співрозмовника з метою реалізації певного завдання, спонукають адресата відповідати бажаним для суб'єкта спілкування оцінкам моральності, бути носієм патріотичних, психічних, емоційних чи інших якостей. Виражаючи потенційний зміст, висловлення

57 *Ibidem*, с. 186.

58 *Ibidem*, с. 57.

59 *Ibidem*, с. 47.

60 *Ibidem*, с. 94.

61 *Ibidem*, с. 268.

62 *Ibidem*, с. 261.

63 *Ibidem*, с. 89.

з таким комунікативним навантаженням ірреальні, оскільки маркують бажання однієї особи домогтися від іншої виконання наказів з метою забезпечення відповідності між основним змістом спонукальної структури та дійсністю. Для побудов розгляданого зразка характерне специфічне граматичне оформлення предикатного компонента, змодельованого зв'язковим компонентом у формі наказового способу та прикметником. Як відомо, морфема-зв'язка, крім категорійного значення імперативності, експлікує також категорію особи та числа. У досліджуваному романі вказана мовна одиниця засвідчена у формі другої особи однини, наприклад: **Будь чесним із собою...** (С. Процюк)⁶⁴.

На відображенні гіпотетичної ірреальної семантики специалізовані конструкції умовної модальності. Порівню з питальними та спонукальними висловленнями в аналізованих структурах зв'язок із суб'єктом мовленням великою мірою нівельований. Побудови вказаного зразка експлікують ситуацію, що не існує і не може відбутися за будь-яких обставин через наявність певних об'єктивних причин, що склалися на момент мовлення. Реалізуючи специфічне функційно-прагматичне завдання, висловлення умовної модальності вирізняються й своєю структурою. Зазвичай такі синтаксичні одиниці складнопідрядні з підрядними умовними частинами, приєднуваними до головної за допомогою сполучників *якби, аби, коли б і под.* У романі С. Процюка *Маски опадають повільно* предикати якості моделюють підрядну частину, а в головній ужито дієслово умовного способу: **Якби ти, Володю, був марновірнішим, то прислухався б до тонких голосів твоїх степових – не саламандр, не сільфів чи гномів, – а таки світлих ельфів...** (С. Процюк)⁶⁵; **І якби ти був трішки лабільнішим – справа зрушила б з місця** (С. Процюк)⁶⁶; **Якби ти був вірним церкві, то сказав би:** – *Господи, змилуйся наді мною!* (С. Процюк)⁶⁷.

У проаналізованих вище висловленнях із синтаксично вербалізованими прикметниками формальна репрезентація модального значення великою мірою пов'язана з граматичними засобами. На відміну від них дещо інше, лексико-граматичне, оформлення притаманне побудовам, що маркують бажальну (оптаивну) модальність. Комунікативно-прагматичне призначення таких конструкцій

64 *Ibidem*, с. 82.

65 *Ibidem*, с. 67.

66 *Ibidem*, с. 227.

67 *Ibidem*, с. 252.

полягає в нівеляції семантики наказовості й експлікації бажаних для мовця якісних станів, про які він повідомляє. В обраній джерельній базі оптативне модальне значення притаманне висловленням із предикатами, структурованими допоміжним модальним дієсловом *хотіти* в теперішньому часі (потенційно такі допоміжні компоненти можуть експлікувати різні темпоральні ознаки – теперішню, минулу й майбутню), інфінітивно представленою зв'язкою *бути* та прикметником, що виражає бажаний для суб'єкта якісний стан. Водночас важливо зацентувати на мобільності компонента *хотіти*, який, крім граматичних характеристик (часу, особи, числа), підкреслює домінування семантичних ознак у репрезентації оптативної модальності, оскільки йому притаманне значення 'мати бажання, охоту до чогось, відчувати потребу в чому-небудь'⁶⁸. Наприклад: *Я хочу бути чесним з собою* (С. Процюк)⁶⁹; *...ви конче хочете бути чесним з собою* (С. Процюк)⁷⁰.

Бажальна модальна семантика, крім лексико-граматичного, може мати й граматичний вияв, у такому разі предикатний компонент реалізують форми морфологічного бажального способу, зокрема такі аналітично представлені одиниці: „зв'язка-інфінітив + частка *б* (*би*) + прикметник”, „*хай*, *нехай* + зв'язка у формі умовного способу, що корелює з першою особою однини та множини + прикметник”. У корпусі дослідницького матеріалу синтаксичні одиниці із зазначеними граматичними показниками не виявлені, проте їх легко можна змоделювати: ***Стати б нам вільними; Хай би ми стали чесними***. У деяких реченневих побудовах оптативне модальне значення увиразнюють компоненти *коли б*, *хоча б*, *хоч би*, *якби*, *аби*: ***Якби ще те, що ви пишете, було відомим в літературі...*** (С. Процюк)⁷¹.

Модальну парадигму висловлень із предикатами якості доповнюють структури зі значенням необхідності. Діапазон формального вияву вказаного модального змісту пов'язаний із лексико-граматичними засобами, зокрема компонентами *потрібний*, *необхідний*, що, виконуючи роль синтаксичних дієслівних еквівалентів, структурують складений іменний присудок прикметникового різновиду: *...а йому потрібні нові враження, які Люся не може дати...*

68 Словник української мови: в 11 т., <http://sum.in.ua/s/khotity>

69 С. Процюк, *op. cit.*, с. 99.

70 *Ibidem*, с. 164.

71 *Ibidem*, с. 166.

(С. Процюк)⁷²; *Здоров'я потрібне йому не для самолюбвання, а заради вищого покликання* (С. Процюк)⁷³; *...її прихід необхідний кожному чоловікові* (С. Процюк)⁷⁴. Організаційним центром висловлень із модальним значенням необхідності може слугувати ускладнена модель іменного складеного присудка, експлікована допоміжним модальним модифікатором *повинен*, зв'язкою *бути* у формі інфінітива та прикметником: *Бо той, хто наважився, повинен бути готовий до всього* (С. Процюк)⁷⁵.

Спрямованістю до лексико-граматичного вираження модального змісту позначені побудови, які вказують на те, що ознака поки не притаманна предметові, але має здатність бути виявленою в ньому. З огляду на таку семантичну спеціалізацію розглядані синтаксичні одиниці варто кваліфікувати як висловлення потенційної модальності. У реалізації вказаного значення бере участь складений іменний присудок із прикметниковою основною частиною *здатний, здатен*: *Ти здатен до ірраціонального пароксизму* (С. Процюк)⁷⁶. У ролі його морфологічного варіанта засвідчена ускладнена модель складеного іменного присудка „*могти + бути (видаватися, здаватися та ін.) + прикметник*”. Граматичне завдання допоміжного дієслова *могти* полягає у вираженні низки категорійних параметрів, зокрема часу, виду, числа, а також у певних формах особи й роду. Наприклад: *Мама встала, пробувала метушитися, бо син може бути голодний з далекої дороги* (С. Процюк)⁷⁷; *Ти міг бути дрібним у малому* (С. Процюк)⁷⁸; *Місіонери завжди цілісні. Хоч можуть видаватися ущербними* (С. Процюк)⁷⁹.

Домінування лексичних ознак характерне для вираження вірогідного модального значення. У досліджуваному творі репертуар морфологічних засобів маркування ймовірності, сумніву, припущення мовця формують модальні модифікатори *вочевидь, здається, може, можливо, напевно, певно*, що корелюють із дієслівними предикатами на зразок *здаватися, припускати, сумніватися* згорненої головної частини складнопідрядного речення, пор.: *Здається, він*

72 *Ibidem*, с. 86.

73 *Ibidem*, с. 109.

74 *Ibidem*, с. 125.

75 *Ibidem*, с. 272.

76 *Ibidem*, с. 45.

77 *Ibidem*, с. 138.

78 *Ibidem*, с. 209.

79 *Ibidem*, с. 282.

[Коцюбинський. – Н. К.] *надто слабовольний* (С. Процюк)⁸⁰ і – *Нам здається, що ми подібні* (С. Процюк)⁸¹. Підтримуючи новітню в сучасній лінгвістиці теорію про другорядні члени речення, вважаємо за потрібне зауважити, що мовні одиниці, пов'язані з лексичним наповненням конструкцій вірогідної модальності, функціонують як синтаксично автономні компоненти, залежать від предикативної основи, а отже, виконують роль детермінантів. Пор. традиційну інтерпретацію вставних слів, згідно з якою вони позбавлені синтаксичної функції члена речення. Л. Кадомцева, розглядаючи вказані одиниці в межах синтаксично ізольованих частин реченневих побудов, постулює: „В рамках простого речення можуть виявлятися повнозначні частини висловлення, які, хоч і належать до речення за своїм змістом, синтаксично не пов'язуються з жодним членом даного речення і, таким чином, залишаються поза синтаксичними зв'язками між членами речення. Такі лексичні компоненти речення у вигляді окремих слів <...> не можуть бути віднесені до жодного з типів членів речення і тому взагалі не можуть вважатися членами речення”⁸². Наприклад: **Вочевидь**, [Марусина. – Н. К.] *була щира...* (С. Процюк)⁸³; *Одна частина душі – його бажання. Інша – його обов'язок. Одна частина – темна, а може, і світла. Друга частина душі, **напевно**, світла, а може, і потемніла* (С. Процюк)⁸⁴; **Можливо**, *сила ліпша від краси* (С. Процюк)⁸⁵.

Найпериферійнішу групу реченневих побудов щодо кількісного вияву становлять структури логічної модальності. Указане модальне значення увиразнюють компоненти, які функціонують задля логічного впорядкування висловлень, підкреслення висновку, зумовленого змістом попередніх думок: *Ти можеш багато і якісно писати – **значить**, ти молодий* (С. Процюк)⁸⁶. Подібно до конструкцій попереднього різновиду модальна семантика синтаксичних одиниць розгляданої групи підпорядкована насамперед лексичному наповненню детермінанта, а отже, такий різновид модального значення варто вважати лексико-граматичним.

80 *Ibidem*, с. 173.

81 *Ibidem*, с. 67.

82 *Сучасна...*, с. 224.

83 С. Процюк, *op. cit.*, с. 252.

84 *Ibidem*, с. 51.

85 *Ibidem*, с. 110.

86 *Ibidem*, с. 266.

У романі С. Процюка *Маски опадають повільно*, крім висловлень із чітко вираженим модальним змістом, наявні побудови, що містять контамінацію модальних значень. Модальну парадигму структурують одиниці, які засвідчують континуум достовірної та спонукальної модальності. Виразник першої – модальні синтаксеми *безперечно, безумовно, звичайно, звісно* та ін., другу експлікує прикметниковий різновид іменного складеного присудка у формі наказового способу: **Звісно, будь завжди чесна перед собою...** (С. Процюк)⁸⁷. Дихотомічний вияв модальності простежуємо й в інших конструкціях, зокрема можливе поєднання таких значень: потенційного й заперечного: **...ми не можемо бути вповні щасливими навіть без дитини** (С. Процюк)⁸⁸; імовірного та питального: **Може, вона добріша за матір?** (С. Процюк)⁸⁹; **Може, то ти винен, Володю?** (С. Процюк)⁹⁰; **Може, ти хворий?** (С. Процюк)⁹¹. Своєрідну модальну тріаду засвідчують висловлення з імовірним, питальним і заперечним змістом: **А може, Володю, ти несправедливий до цих людей?** (С. Процюк)⁹²; а також питальним, потенційним і заперечним значенням: **...хіба не можуть бути глухими щасливі народи?** (С. Процюк)⁹³.

Отже, у романі С. Процюка *Маски опадають повільно* висловлення з предикатами якості формують специфічну модальну парадигму, що має своїм опертям комунікативно-прагматичні наміри мовця вплинути на співрозмовника. Сукупність значеннево-формальних показників уможливила вирізнення конструкцій із такими модальними значеннями: розповідним, стверджувальним / заперечним, питальним, спонукальним, умовним, бажальним, необхідності, потенційним, вірогідним, логічним, які перебувають в опозиційних відношеннях. Виділений парадигматичний ряд очолюють побудови розповідної модальності, оскільки вони найбільш об'єктивно відбивають інформацію про якісну характеристику предмета, позбавлені виразно виявлених додаткових суб'єктивних конотацій і протиставлені іншим побудовам здатністю моделювати зазвичай реальний зміст, за винятком речень із предикатами

87 *Ibidem*, с. 102.

88 *Ibidem*, с. 70.

89 *Ibidem*, с. 148.

90 *Ibidem*, с. 149.

91 *Ibidem*, с. 213.

92 *Ibidem*, с. 278.

93 *Ibidem*, с. 228.

якості в майбутньому часі, що реалізують реально-ірреальну ознаку, про яку лише мислить мовець у процесі комунікації. Усім іншим складникам проаналізованої парадигматичної опозиції властиве ірреальне значення. Об'єднані в модальну парадигму висловлення із синтаксично вербалізованими прикметниками становлять бінарне протиставлення з огляду на вираження їхніх змістових параметрів граматичними засобами, з одного боку, та лексико-граматичними – з іншого. Граматичний вияв характерний для розповідного, стверджувального / заперечного, питального, спонукального, умовного модального значення. Маркування необхідності, потенційності, вірогідності, логічності пов'язане з лексико-граматичною експлікацією. Поєднання граматичних та лексико-граматичних засобів притаманне побудовам бажальної (оптативної) модальності.

ДЖЕРЕЛА

Процюк С., *Маски опадають повільно: роман про Володимира Винниченка*, Київ 2011.

ЛІТЕРАТУРА

Баган М., *Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви*, Київ 2012.

Вихованець І., *ГраMATика української мови. Синтаксис*, Київ 1993.

Загнітко А., *Теоретична граMATика української мови: Синтаксис*, Донецьк 2001.

Іваницька Н., *Синтаксична структура двоскладного речення* [в:] „Мовознавство”, № 1, 1986, с. 36–41.

Кононенко І., *Прикметникові предикати в українській і польській мовах* [в:] *Тенденції розвитку української лексики та граMATики*, частина I, за ред. І. Кононенко, І. Митнік, С. Романюк, Варшава – Івано-Франківськ 2014.

Костусяк Н., *Структура міжривневих категорій*, Луцьк 2012.

Межов О., *Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць*, Луцьк 2012.

Словник української мови: в 11 т., <http://sum.in.ua>.

Сучасна українська літературна мова : синтаксис, за заг. ред. І. Білодіда, Київ 1972.

Modal paradigm of expressions with quality of predicates in the modern Ukrainian literary language

Expressions with predicates of quality form a specific modal paradigm, based on the pragmatic communicative intentions of the speaker to influence the interlocutor. A combination of semantic-formal indicators makes possible the selection of structures with modal values: narrative, affirmative / negative, interrogative, incentive, conditional, value to wish, necessity, potential, probability, logical that being in respect of alternatives. The selected paradigmatic oppositions are headed by constructing narrative modality that objectively reflects information about the qualitative characteristics of the subject, devoid of clearly identified

additional subjective connotations and opposed to other sentences to the ability to display mostly real, not unreal contents. Expressions that combine a modal paradigm with predicates of quality constitute binary contrasting, built on the means of expressing their semantic parameters: for narrative, affirmative / negative, interrogative, incentive, conditional modal value characteristic grammatical expression, and expression necessary potentiality, probability, logic connected with lexical and grammatical language tools. The combination of grammatical and lexical and grammatical means inherent constructs a wishing (optative) modality.

Key words: adjective, syntaxema, predicate of quality, modality, expression, paradigm.